

(29) (58)

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSUE No- (CCXCVIII) 298

Volume-D

ISSN-2278-9308

JULY -2021

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

MIGRATION IN INDIA

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Editor

Prof. Meghavee G. Meshram

Prof. Naresh W. Patil

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Off. Principal

For Details Visit : www.aadharonline.com

Aadhar Publications

19	स्थलांतर एक समस्या : आरोग्य, शिक्षण व रोजगारावर होणार्याप परिणामाचा अभ्यास संदर्भ - पालघर जिल्हा श्री.दीपक जनार्दन कडू	83
20	कोविड-१९ च्या युगातील स्थलांतर प्रा. सुरेश कि. इंगळे	87
21	कोव्हीड-१९ महामारीच्या परिस्थितीत मानवी स्थलांतराचा सुक्ष्म, लघू व मध्यम उद्योग संस्थांवरील परिणाम डॉ. शशिकांत लक्ष्मणराव भोज	91
22	कोरोना काळातील पालघर जिल्ह्यातील आदिवासी भागातील शैक्षणिक व सार्वजनिक ग्रंथालयांवर झालेला परिणाम श्री. मछिंद्र काशिनाथ वाकचौरे	96
23	स्थलांतरस्थलांतर म्हणजे काय आणि कोरोनाचा प्रादुर्भाव Dr. Priyanka K. Ambade-Ukey	102
24	भारतातील स्थलांतरित महिला कामगारांवर कोविड-१९ चा परिणाम अनिल चि. सावळे	105
25	स्थलांतरित कामगारांच्या मुलांवर झालेला परिणाम प्रा.डॉ.प्रमिला डी.भोयर	109
26	कोविड १९ महामारी स्थलांतरण आणि शैक्षणिक आव्हाने डॉ.दयाराम दुधाराम पवार	113
27	भारतातील स्थलांतर : कारणे आणि परिणाम प्रा.डॉ.रघुनाथ सिताराम महाजन	116
28	कोविड-१९: स्थलांतरीत मजुरांच्या सामाजिक समस्या प्रा.राजु बुरीले	122
29	कोरोना संक्रमणामुळे स्थलांतरित झालेल्या स्त्री व पुरुष कामगारांच्या ताण व समाधानाचा तुलनात्मक अभ्यास कु.रश्मी विनोदराव घोडमारे	127
30	अंतर-राज्य स्थलांतर : कारणे, विकास, प्रश्न महेंद्र सर्जेराव महानोर	121
31	स्थलांतरण : रोजगार, विकास आणि परिणाम डॉ. विद्या पां. चन्ने	134
32	लॉकडाऊन निर्णयामुळे स्थलांतरीत कामगारांना उद्भवलेल्या समस्या प्रा कृ.उज्वला उत्तमराव फुलवरे	141
33	विमुक्त भटक्या बंजारा समाजाची सामाजिक आर्थिक स्थिती:एक दृष्टीक्षेप रुपाली लक्ष्मण राठोड / डॉ. शांताराम बुटे	144
34	भारतामधील स्थलांतरिताचे भविष्य डॉ.विजय एच.नागरे	148
35	राज्यांतर्गत स्थलांतर आणि स्थलांतरावर परिणाम करणारे घटक प्रा.डॉ. राहुल यशवंतराव निकम	153
36	प्रवास और अपराध सुधाकर किसन माटे	158
37	मानव तस्करी और प्रवजन - भारतीय विधि के संदर्भ में सहायक प्रा. अमोल मेश्राम	162
38	भारत में प्रवासन और सामाजिक मुद्दे Dr- Alpana Vaidya	166

स्थलांतरित कामगारांच्या मुलांवर झालेला परिणाम

प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर

(सहा. प्राध्यापक) इतिहास विभाग प्रमुख स्व. निर्धन पाटील वाघाये कला वाणिज्य व

विज्ञान महाविद्यालय लाखनी जि. भंडारा

Email-Id :- bhandarkarpriyansh@gmail.com

प्रस्तावना :-

भारत हा खेड्यांचा देश आहे. जवळपास ८०% लोक खेड्यात राहतात व शेती करतात, काही लोक भूमिहीन असल्यामुळे पोट भरण्यासाठी हातात येतील ते काम करतात. बऱ्याच भागात अजूनही शेती हि पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून आहे. त्यामुळे कधी ओला दुष्काळ तर कधी वळला दुष्काळ पडतो. तसेच भारतातील सर्व भागातील शेती सारख्या प्रकारची नाही. काही शेती नापीक आहे काही शेतीतून वर्षात एकदाच पीक घेतले जाते. त्यामुळे शेतातून येणाऱ्या पिकावर शेतकरी आपल्या कुटुंबाचा उदनिर्वाह करू शकत नाही. तसेच वर्षातील जवळपास ६-७ महिने गावात पाहिजे तसे काम मिळत नसल्यामुळे आणि शेतातून पुरेसे धान्य निघत नसल्यामुळे पोट बजाटण्यासाठी गावखेड्यातील लोकांना दुसरीकडे स्थलांतर करावे लागते. आईवडील स्थलांतर करत असल्यामुळे मुलांना सोबत घ्यावे लागते त्यामुळे त्यांच्या आरोग्याच्या व शिक्षणाच्या समस्या निर्माण होतात.

भारतात काही नोकरी करणाऱ्यांच्या मुलांच्या सुद्धा समस्या निर्माण होतात. वारंवार बदली होणारे कर्मचारी, सैनिक यांना कधी वारंवार इकडून तिकडे फिरवावे लागते. वारंवार गाव आणि शाळा बदलल्या लागल्या मुले तेथील वातावरण मुलांना मानवात नाही आणि त्याचा वाईट परिणाम मुलांच्या आरोग्यावर होतो. शाळा बदलल्या मुले मुलांना नवीन मित्र मिळतात त्यांच्या मध्ये वावरताना वेगळे वाटते. तसेच नवीन शिक्षक नवीन गाव, नवीन शाळा यामुळे मुलांच्या मनावर परिणाम होतो. विटा भट्टीवर काम करणारे कामगार तसेच शेतात काम करणारे कामगार यांच्या मुलांचे शैक्षणिक भविष्य तर धोक्यात असते. कारण ६-७ महिन्यासाठी बाहेरगावी कामकारण्यासाठी जात असल्यामुळे त्यांच्या मुलांना कोणत्याही शाळेत प्रवेश मिळत नाही. त्यामुळे ती मुले अशिक्षितच राहतात व बालकामगार बनतात. अल्पश्या मोबदल्यात ठेकेदार त्यांच्या कडून वाटेल ते काम करवतात त्यामुळे आरोग्य व कुपोषणाची समस्या निर्माण होते व वेळप्रसंगी मृत्युसुद्धा पावतात. स्थलांतरित असल्यामुळे पक्षी किंवा मजबूत घरे नाहीत. तात्पुरत्या घरात किंवा शेतात छोट्याशा घरात हे कामगार लोक राहतात त्यामुळे आरोग्याच्या समस्या उद्भवून मृत्यूचे प्रमाण वाढते.

२१ एप्रिल रोजी झालेल्या दुर्दैवी घटनेत तेलंगणाच्या भूपालपल्ली जिल्ह्यातील आपल्या कामाच्या ठिकाणी ते छत्तीसगडच्या विजापूर जिल्ह्यातील मूळ गावी जाण्यासाठी १०० किलोमीटर चालत एका १२ वर्षाच्या मुलाचा मृत्यू झाला. ती घरापासून ११ किलोमीटर अंतरावर होती. इतर कोणत्याही वेळी, हा एक अत्यंत भाग किंवा विसंगती असू शकेल. पण आज नाही, जेव्हा मार्चमध्ये देशभरात लॉकडाऊन लागू झाल्यानंतर लाखोंच्या संख्येने परप्रांतीयांच्या घरी परत गेल्याच्या बऱ्याच त्रासदायक प्रतिमा आणि बातम्या आल्या आहेत. आमच्या शहरांमध्ये स्थलांतर करणाऱ्यांच्या मोठ्या संख्येने येणाऱ्या आर्थिक संकटावर चिंता निर्माण झाली आहे. ज्या उद्योगांवर मजुरीवर अवलंबून आहे अशा उद्योगांचे काय होईल? या शब्दांचा उपयोग परप्रांतीय कामगारांच्या दुर्दशेकडे लक्ष देण्यासाठी केला जाऊ शकतो, ज्यांना आतापर्यंत आमच्या शहरांमध्ये अदृश्य केले गेले आहे, असे आर्थिक लक्ष 'आर्थिकदृष्ट्या उत्पादक' नसलेल्या असुरक्षित गटांच्या गरजा ग्रहण करू शकेल. स्थलांतरित कुटुंबांची मुले असाच एक असुरक्षित गट आहे. आतापर्यंत, कोविड-१९ लॉकडाऊनने त्यांच्यावर होणाऱ्या परिणामांचे मर्यादित मूल्यांकन किंवा आकलन केले आहे.

मुलांच्या तीन गटांचे प्रकरण सादर करतो - जे मागे राहिले आहेत, जे त्यांच्या पालकांसह स्थलांतर करतात आणि जे नोकरीमध्ये गुंतलेले आहेत - जे चालू असलेल्या संकटाचा सर्वाधिक परिणाम होण्याची शक्यता आहे. पहिल्या गटात पालकांनी खेड्यात सोडल्या गेलेल्या मुलांचा समावेश आहे ज्यांनी इतरत्र नोकरी केली आहे. घरी पाठविलेल्या रेमिटन्सवर ते अवलंबून असतात. हे पैसे त्यांच्या अन्न सुरक्षा आणि आरोग्यासाठीच्या खर्चास समर्थन देण्यासाठी महत्वपूर्ण आहेत. मागे राहिलेल्या मुलांच्या संख्येबाबत कोणतेही अनुमान नसले तरी मार्गदर्शक प्रॉक्सी

असे आहे की भारतातील जवळजवळ 10% ग्रामीण कुटुंबांकडून पैसे जमा होतात. देशाच्या बऱ्याच भागांमध्ये, कुटुंबांच्या उदरनिर्वाहासाठी पैशाचे उत्पन्नाचे प्राथमिक स्रोत आहेत. पालकांचे वेतन कमी करणे किंवा काढून टाकणे याचा अन्नाचे सेवन आणि मुलांच्या आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांवर त्वरित परिणाम होईल. दुसरा गट म्हणजे अशी मुले जी आपल्या पालकांसह स्थलांतर करतात. देशाच्या बऱ्याच भागांमध्ये, स्थलांतरित कुटुंबे हंगामी किंवा अल्प कालावधीसाठी स्थलांतर करतात. अनुसूचित जमाती आणि मध्य व पश्चिम भारतातील अनुसूचित जाती गटांमध्ये या प्रकारचे स्थलांतर अधिक होते. पालक आपल्या मुलांबरोबर स्थलांतर करतात, विशेषतः जेव्हा ते तरुण असतात आणि वाढीव काळजीची आवश्यकता असते. बऱ्याचदा, लहान मुलांची काळजी घेण्यासाठी लहान मुलांनाही सोबत आणले जाते. सामान्यतः बांधकाम क्षेत्रात, वीटभट्ट्या आणि शेती क्षेत्रात गुंतलेले हे घरगुती सदस्य एकत्र काम करतात आणि त्यांना कौटुंबिक युनिट म्हणून पैसे दिले जातात. अभ्यासाने हे सिद्ध केले आहे की स्थलांतरित मुले त्यांच्या पालकांच्या कामाच्या ठिकाणी गरीब परिस्थितीमुळे कमी पोषण आणि आरोग्याचा परिणाम घेतात. 2014 च्या सहाय्य आणि कृती अभ्यासानुसार 'यंग मायग्रंट एट वर्कसाईट' या पुस्तकात, सात भारतीय शहरांमधील 361 अनौपचारिक वर्कसाईट्सचा समावेश केला गेला, हे उघडकीस आले की 39% मुले कधीही शाळांमध्ये प्रवेश घेत नाहीत आणि मोठ्या संख्येने समाकलित बालविकास सेवांमध्ये प्रवेश नाही - ही भारताची प्रदीर्घ कार्यरत माता व बाल आरोग्य कार्यक्रम आहे. जवळजवळ सर्व मुले धोकादायक, अस्वच्छ परिस्थितीत राहत असल्याचे आढळले जे अनौपचारिक वर्कसाईट्स आणि कामगार वसाहतींमध्ये वैशिष्ट्यपूर्ण आहेत. मागील कामासाठी प्रलंबित वेतन तसेच परंप्रांतीय कुटुंबांना झालेल्या नोकरीच्या नुकसानामुळे केवळ मुलांच्या अनुभवांना त्रास होईल. केंद्राने स्थलांतरित कामगारांना त्यांच्या मूळ जागेवर जाण्याची परवानगी शिथिल केल्यावर या हजारो कुटुंबे, लहान मुले व मुलामुलींनी घरी पोचण्याचा प्रयत्न करतील, मग ते राज्य पायी किंवा वाहतुकीने घरी पोहोचण्याचा प्रयत्न करतील. तिसऱ्या गटामध्ये नोकरीसाठी स्थलांतर करणाऱ्या मुलांचा समावेश आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार 10-14 वर्षे वयोगटातील अशी एक लाख मुले व 15-19 वयोगटातील नऊ लाख मुले आहेत. लक्षणीय प्रमाणात सेवा आणि उत्पादन क्षेत्रात गुंतलेले असतानाही बाल हक्कांच्या कार्यकर्त्यांनी नमूद केल्याप्रमाणे केवळ पगाराचे नुकसान करणे ही चिंताजनक नसून शारीरिक अत्याचारासह इतर अनेक बाबींचा समावेश आहे.

जागतिक स्तरावर, 8 व्यक्तींमध्ये 1 जण स्थलांतरित आहेत. यात अंदाजे २१४ दशलक्ष आंतरराष्ट्रीय स्थलांतरित आणि अंदाजे ७४० दशलक्ष अंतर्गत स्थलांतरितांचा समावेश आहे. तरुणांचा वाटा मोठा आहे; सर्व विकसनशील देशांमधून स्थलांतरितांचा एक तृतीयांश प्रवाह १२ ते २४ वयोगटातील आहे. यात १८ वर्षांखालील लाखो मुलांचा समावेश आहे जे त्यांच्या पालकांसह किंवा त्यांच्याशिवाय अंतर्गत किंवा राष्ट्रीय सीमाओलांडून स्थलांतर करतात. येत्या काही वर्षांत अभूतपूर्व संख्येने तरुण या मोठ्या प्रमाणात पलायनाचे अनुसरण करतात आणि लोकसंख्यागतिशीलता आणखी हलवतील अशी अपेक्षा आहे, लोकसंख्याशास्त्रीय घटक, आर्थिक विषमता, हिंसक संघर्ष, राज्य अपयश, नैसर्गिक आपत्ती आणि संसाधन आणि पर्यावरणीय दबाव, विशेषतः हवामान बदल.

गेल्या काही दशकांमध्ये स्थलांतर - आंतरराष्ट्रीय आणि अंतर्गत दोन्ही - नाट्यमयरीत्या वाढले आहे. सहज प्रवास, दूरची ठिकाणे, स्थलांतरित झालेले नातेवाईक आणि मित्र यांच्याबद्दल अधिक माहिती उपलब्ध आणि राहणीमान सुधारण्याच्या संधी या सर्वांमध्ये व्यक्ती आणि कुटुंबियांच्या इंधन हालचाली आहेत. औद्योगिक देशांमध्ये आंतरराष्ट्रीय स्थलांतर महत्त्वाचे असले, तरी सुमारे ४० टक्के स्थलांतरित विकसनशील देश सोडून दुसऱ्या विकसनशील देशात जातात, असे पुरावे सूचित करतात. स्थलांतर ही देशांमध्ये होते; आणि नागरीकरण आणि औपचारिक आणि अनौपचारिक दोन्ही क्षेत्रांमध्ये योगदान देते. शिवाय, लक्षणीय संख्या एका ग्रामीण भागातून दुसऱ्या या ग्रामीण भागात, कधीकधी सीमेपलीकडे स्थलांतर करते. स्थलांतर समाज, समुदाय आणि व्यक्तींसाठी संधी आणि आव्हाने दोन्ही सादर करते. स्थलांतरामुळे कुटुंबांची रचना बदलते. आर्थिक घटक हे प्रमुख चालक आहेत हे खरे असले, तरी स्थलांतरात मुली, मुले, स्त्रिया, पुरुष आणि चांगले लोक तसेच गरीब लोकांसह लोकांचे अत्यंत वैविध्यपूर्ण गट समाविष्ट आहेत. अनुभवावरून असे दिसून आले आहे की मुलांवर वेगवेगळ्या प्रकारे स्थलांतराचा

परिणाम होतो: स्थलांतरित पालकांद्वारे मुले मागे पडतात; त्यांना त्यांच्या स्थलांतरित पालकांसह आणले जाते; आणि ते पालक आणि प्रौढ पालकांपासून स्वतंत्रपणे एकटे स्थलांतर करतात. इतर मुले हलत नाहीत, परंतु तरीही त्यांच्यावर परिणाम होतो कारण ते मोठ्या संख्येने स्थलांतरितांना पाठविणार् या किंवा प्राप्त करणार् या समुदायांमध्ये राहतात. काही मुले स्थलांतरित परत करतात किंवा त्यांना परत पाठविण्यात आले आहे.

२००५-०५ च्या इनोव्हेन्सी वर्किंग पेपरमध्ये दिलेल्या वृत्तानुसार, आपल्या पालकांसह स्थलांतर करणाऱ्या मुलांना वेगवेगळ्या संधी आणि आव्हानांचा सामना करावा लागतो. वस्तीच्या देशात सीमांतीकरण आणि भेदभाव, सामाजिक सेवामध्ये प्रवेश करण्याचे अडथळे, नागरिकत्व आणि अस्मितेच्या हक्कांना आव्हाने, पालकांची आर्थिक असुरक्षितता आणि सामाजिक आणि सांस्कृतिक अव्यवस्था यामुळे काही मुलांवर परिणाम होऊ शकतो. यापैकी कोणतेही आवश्यक परिणाम नाहीत. बहुतेक स्थलांतरित मुले भरभराट करतात आणि त्यांच्या नवीन समुदायांमध्ये सकारात्मक योगदान देतात; आणि असुरक्षित होऊ शकणाऱ्या मुलांना आधार देण्यासाठी आणि संरक्षण करण्यासाठी धोरणे आणि कार्यक्रम तयार केले जाऊ शकतात. मुलांच्या हक्कांवरील कन्व्हेंशननुसार, सर्व मुलांना त्यांच्या स्थलांतराचा दर्जा किंवा त्यांच्या आईवडिलांचा विचार न करता त्यांचे हक्क उपभोगावे हे कोणत्याही देशाचे कर्तव्य आहे.

निष्कर्ष :-

स्थलांतर हा मुलांसाठी एक सकारात्मक अनुभव असू शकतो आणि त्यांना चांगले जीवन, वाढत्या संधी आणि जबरदस्तीने विवाह, संघर्ष आणि नैसर्गिक आपत्ती यांसारख्या तात्कालिक धोक्यांपासून सुटका प्रदान करू शकते, परंतु बाल स्थलांतरितांना स्थलांतर करताना गंभीर आव्हानांचा सामना करावा लागू शकतो. जेव्हा मुले योग्य कागदपत्रांशिवाय आणि/किंवा त्यांच्या कुटुंबाशिवाय स्थलांतर करतात आणि ज्या देशांमध्ये कायदेशीर संरक्षण अनुपस्थित असते आणि जिथे मुलांना शिक्षण आणि आरोग्य सेवा सारख्या मूलभूत सेवामिळण्यापासून रोखले जाते तेव्हा ही आव्हाने विशेषतः गंभीर असतात. या परिस्थितीत, बाल स्थलांतरितांना शोषणाचा धोका जास्त असतो आणि बालमजुरीचा धोका असतो. अनेक बाल स्थलांतरित शेती किंवा घरगुती कामासारख्या सेवांमध्ये संपतात. त्यापैकी काही, पण सर्व जण तस्करीचे बळी नाहीत.

बाल स्थलांतरितांना अनेकदा वाईट वागणूक दिली जाते - ज्यात एकटेपणा, हिंसा, निकृष्ट दर्जाची कामाची परिस्थिती, वेतन न देणे आणि अधिकाऱ्यांना कळविण्याच्या धोक्याचा समावेश आहे. पुराव्यांवरून असे दिसून येते की, बालकामगारांमध्ये स्थलांतरित मुलेच कमी पगार घेतात, जास्त तास काम करतात, शाळेत कमी वेळा शिकतात आणि स्थानिक मुलांच्या तुलनेत कामाच्या ठिकाणी मृत्यूचे प्रमाण जास्त असतात. त्यात मुलांची संख्या असूनही स्थलांतरित मुलांच्या गरजा आणि हितसंबंध बाल संरक्षण, बालमजुरी आणि स्थलांतर या विषयांवरील मुख्य प्रवाहातील वादविवादांना मोठ्या प्रमाणात अनुपस्थित आहेत. परिणामी, बहुतेक सरकारे स्थलांतरित मुलांना मदत करण्यासाठी आणि त्यांचे संरक्षण करण्यासाठी प्रभावी धोरणात्मक प्रतिसाद विकसित करण्यात अपयशी ठरली आहेत. आणि तरीही, राष्ट्रांच्या हक्कांवरील संयुक्त राष्ट्रांच्या कराराच्या कलम २.१ नुसार सरकारांना असे संरक्षण देणे बंधनकारक आहे ज्यात असे म्हटले आहे की, "कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करणारे प्रत्येक मूल, मग ते मुलाचे किंवा त्याचे पालक किंवा कायदेशीर पालकांची शर्यत, रंग, लिंग, भाषा, धर्म, राजकीय किंवा इतर मत, राष्ट्रीय, वांशिक किंवा सामाजिक मूळ, मालमत्ता, अपंगत्व, जन्म किंवा इतर दर्जा समान हक्कांसह जन्माला येतो". यात स्थानिक आणि स्थलांतरित मुलांसाठी बालमजुरीपासून मुक्त राहण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे.

उपाय :-

(साथीचा रोग) सर्व देशभर (किंवा खंडभर) असलेला हा एक प्रकारचा पहिला प्रकार असला तरी इतर आपत्तींच्या वेळीही अशीच परिस्थिती निर्माण झाली आहे. ओडिशामधील आपत्तीनंतरच्या कामातून असे दिसून आले आहे की मुलांच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्यावर समान लक्ष देणे आवश्यक आहे. राज्य हद्दीत मदत शिबिरे, कामगार वसाहती आणि संक्रमण शिबिरे तसेच ब्लॉक किंवा पंचायत स्तरावर व्यवस्था केलेल्या संगोपनाच्या

सुविधांमध्ये कुटुंबांना पोषक आहार, पाणी आणि स्वच्छता सुविधा सुरक्षित आणि मुलांसाठी अनुकूल आश्रयस्थानांची व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. या जागांनी मुले आणि पौगंडावस्थेतील मुलांच्या मनोवैज्ञानिक गरजा भागविणे आवश्यक आहे, विशेषतः जे लोक एकटे आहेत ज्यांचा गैरवापर आणि शोषणाचा धोका आहे.

स्थलांतरित कुटुंबे बन्याच मोठ्या संख्येने देशातील कोरडे प्रदेशातील आहेत, जेथे शेती अटळ आहे, विशेषतः उन्हाळ्यात. अशा परिस्थितीत, पौष्टिक असुरक्षितता ही खेड्यांमध्ये स्थलांतरित आणि त्यांच्या कुटुंबासाठी त्वरित धोका असू शकते. पौष्टिक असुरक्षितता अल्प आणि दीर्घ मुदतीवर नकारात्मक आरोग्यावर परिणाम करतात. खेड्यांमधील अंगणवाडी केंद्रांनी त्यांची सेवा सर्व घरांपर्यंत पोचविली पाहिजे, ज्यांनी स्थलांतर केल्यामुळे नोंदणी केली नाही अशा लोकांसाठी देखील. त्याचप्रमाणे, राज्यांनी इतर आरोग्य सेवा जसे की लसीकरण आणि मातृ आरोग्य सेवा सर्व घराघरांत आवश्यक असल्याचे सुनिश्चित केले पाहिजे. कोविड -19 (साधीचा रोग) सर्व देशभर (किंवा खंडभर) असलेला ही एक विलक्षण आणीबाणी आहे, ज्यात मुलांच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी विलक्षण उपायांची आवश्यकता असते.

संदर्भ सूची:-

- Statement on migrant children by UN Special Rapporteur on Violence against Children (Document)
- Children on the move – Barcelona Conference
- Global Migration Group – Migration and Children
- UNICEF and Migration
- Innocenti Research Centre – Migration and children
- Child Migration Research Network

Off. Principal
Late. N.P.W. College
Lakhani, Dist. Bhandara

